

แนวทางการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทิศ ๖ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น
ในจังหวัดสิงห์บุรี

Guidelines for strengthening true friends based on The six Directions
for Middle school students in Singburi

จุไรวรรณ บัวเพ็ง

Juraiwan Buapeng^๑

ปัทมัญญา สิงห์สุนีย์

Patinya Singsunee^๒

Received: September 6, 2025 Revised: October 20, 2025

Accepted: October 22, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ (๑) เพื่อศึกษาความเป็นกัลยาณมิตรตามแนวพุทธศาสนา (๒) เพื่อศึกษาการเสริมสร้างกัลยาณมิตรของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี (๓) เพื่อเสนอการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทิศ ๖ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยผู้วิจัยทำการศึกษา ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมากำหนดเป็นคำถามสัมภาษณ์ในงานวิจัย จากนั้นจึงได้ลงพื้นที่เพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามแบบสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) โดยการสัมภาษณ์กลุ่มเป้าหมาย ๔ กลุ่ม จำนวน ๒๕ รูป/คน ได้แก่ กลุ่มที่ ๑ ครูในสถานศึกษา จำนวน ๕ คน กลุ่มที่ ๒ ผู้ปกครองของนักเรียน จำนวน ๕ คน กลุ่มที่ ๓ นักเรียนในสถานศึกษา จำนวน ๑๐ คน และกลุ่มที่ ๔ นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา จำนวน ๕ รูป/คน แล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า (๑) การเสริมสร้างความเป็นกัลยาณมิตรตามแนวพระพุทธศาสนามีจุดเริ่มต้นจากการมีผู้ชี้แนะแนวทางที่ตรงและถูกต้องทั้งทางโลกและทางธรรม ซึ่งในเชิงลึกเพื่อนที่ดี คือบุคคลที่นำทางไปสู่ความเจริญทั้งด้านจิตใจ พฤติกรรม และสังคม (๒) กิจกรรมการเสริมสร้างการเป็นกัลยาณมิตร เช่น กิจกรรมค่ายลูกเสือ-เนตรนารี กิจกรรมพี่ดูแลน้อง โครงการเพื่อนช่วยเพื่อน และกิจกรรมโรงเรียนวิถีพุทธ (๓) แนวทางการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทิศ ๖ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี คือ ๑) การให้การศึกษาความรู้เกี่ยวกับหลักพุทธ

^๑ นิสิตหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย Master of Buddhism, Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University,

^๒ นักวิชาการ, สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดตราด, Email : saraban_trat@onab.go.th. โทรศัพท์ : ๐๓๙๔-๕๒๕๔๙๑

ธรรมคือกัลยาณมิตรแก่นักเรียน ๒) การใช้บทบาทของครอบครัว ชุมชน และครู เป็นต้นแบบในการปลูกฝังลักษณะกัลยาณมิตร ๓) จัดกิจกรรมที่ส่งเสริมความใกล้ชิดระหว่างนักเรียน

คำสำคัญ : แนวทางการเสริมสร้าง, กัลยาณมิตร, มนุษยสัมพันธ์, ทิศ ๖, นักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น

Abstract

This qualitative study aimed: (1) to study the cultivation of *Kalyāṇamitta* (good friendship) based on Buddhist principles, (2) to study activities that promote *Kalyāṇamitta* among lower secondary school students in Sing Buri Province, and (3) to propose guidelines for fostering *Kalyāṇamitta* according to the principle of the *Cha Disā* (Six Directions). The research employed a qualitative design, beginning with a review of relevant documents to develop interview questions, followed by fieldwork using in-depth interviews with four target groups totaling 25 participants: five teachers, five parents, ten students, and five Buddhist scholars. Data were analyzed through descriptive analysis.

The findings showed that (1) cultivating *Kalyāṇamitta* in Buddhism begins with the presence of a guiding figure who provides correct and virtuous direction in both worldly and spiritual aspects. In essence, a *Kalyāṇamitta* is not merely a good friend but a person who leads others toward mental, behavioral, and social development, (2) activities that promote *Kalyāṇamitta* include Scout and Girl Guide camps, “senior caring for junior” activities, peer-support projects, and Buddhist-

Keywords: Guidelines for Strengthening, *Kalyāṇamitta*, Human Relations, The Six Directions, Middle school students

บทนำ

มนุษย์ไม่อาจอยู่ได้โดยลำพัง ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมจึงมีความสำคัญ โดยเฉพาะในวัยเรียนที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ และสังคม กัลยาณมิตร เป็นปัจจัยสำคัญส่งผลต่อความมั่นคงทางอารมณ์ ทัศนคติ และพฤติกรรมของวัยรุ่น ตามแนวคิดของ Erik Erikson^๓ วัยมัธยมศึกษาตอนต้นเป็นช่วงพัฒนาทางจิตสังคมในด้านอัตลักษณ์กับความสับสนในบทบาท การมีเพื่อนที่ดีจึงช่วยสะท้อนอัตลักษณ์ที่มั่นคงและชี้แนวทาง

^๓ Ruby Jiang, “Child Education Strategies based on Erikson’s Theory”, *Journal of Education and Educational Research*, Vol. 4, No. 2, 2023: p. 93

ชีวิต สอดคล้องกับแนวคิดของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ที่กล่าวว่า การคบเพื่อนมีอิทธิพลต่อชีวิตเด็กและเยาวชน ทั้งในทางสร้างสรรค์และทำลาย^๔

นอกจากนี้ ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมของ Bandura^๕ ชี้ว่าเด็กเรียนรู้พฤติกรรมผ่านการสังเกตและเลียนแบบ การมีเพื่อนที่ดีจึงช่วยพัฒนาตนเองไปในทางที่ถูกต้อง สอดคล้องกับหลักกลายามิตตตา^๖ ในพระพุทธศาสนาที่เน้นเพื่อนแท้ซึ่งเกื้อกูล เตือนสติ ชักนำไปในทางดี และอยู่ร่วมทั้งสุขและทุกข์ ซึ่งตรงกับลักษณะของ “มิตรแท้”^๗ เช่น มิตรที่ช่วยเหลือเกื้อกูล มิตรที่ร่วมทุกข์ร่วมสุข มิตรที่ให้คำแนะนำโดยสุจริต และมิตรที่มีความรักความเมตตาอย่างจริงใจ

จังหวัดสิงห์บุรีพบว่าปัญหาการคบมิตรของนักเรียนมีความซับซ้อนและรุนแรงขึ้น ปัญหาหลัก ได้แก่ การตั้งครมร์ก่อนวัยอันควร พฤติกรรมเสี่ยง เช่น การดื่มสุรา สูบบุหรี่ และการใช้สารเสพติด^๘ ซึ่งสะท้อนถึงการขาดความรู้เรื่องความสัมพันธ์ที่เหมาะสม เด็กและเยาวชนจากครอบครัวยากจนยังมีความเสี่ยงสูงต่อการขาดโอกาสทางการศึกษาและการพัฒนาสังคม อีกทั้งการขาดการสนับสนุนจากครอบครัวทำให้บางคนเลือกคบเพื่อนที่มีพฤติกรรมไม่เหมาะสม ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมและคุณลักษณะของเยาวชนในระยะยาว

การเสริมสร้างกลายามิตรจึงถือเป็นกระบวนการสำคัญที่ช่วยหล่อหลอมให้เยาวชนเติบโตเป็นบุคคลที่มีคุณธรรมจริยธรรม และมีทักษะในการอยู่ร่วมกับผู้อื่นอย่างสันติสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งในระดับมัธยมศึกษาตอนต้นซึ่งเป็นช่วงวัยแห่งการเปลี่ยนแปลงทั้งด้านร่างกาย อารมณ์ และสังคม นักเรียนจึงจำเป็นต้องได้รับการปลูกฝังแนวคิดและพฤติกรรมด้านกลายามิตรอย่างถูกต้องและเหมาะสม

งานวิจัยเกี่ยวกับกลายามิตรส่วนใหญ่มุ่งเน้นในเชิงทฤษฎีหรือเชิงปรัชญา ขาดการประยุกต์ใช้กับกลุ่มนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น อีกทั้งยังไม่ครอบคลุมมุมมองของผู้เกี่ยวข้องหลายฝ่าย ได้แก่ ครู ผู้ปกครอง นักเรียน และนักวิชาการพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในบริบทจังหวัดสิงห์บุรีซึ่งมีรากฐานทางพระพุทธศาสนาและวัฒนธรรมชุมชนเข้มแข็ง^๙ ดังนั้น งานวิจัยนี้มุ่งเสนอแนวทางการเสริมสร้างกลายามิตรตามหลักทศ ๖ ที่สามารถนำไปใช้ได้จริงในการพัฒนานักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้นทั้งในด้านคุณธรรม จริยธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล อันจะส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขต่อไป

๔ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, ๒๕๕๙), หน้า ๑๓๑ – ๑๓๓.

๕ ปัทมาภรณ์ สุขสมโส และปฐมพงษ์ พุ่มพฤษ, “ผลกระทบของการใช้สื่อสังคมออนไลน์ต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมวัยรุ่นในพระนครศรีอยุธยา”, **วิชาการอยุธยาศึกษา**, ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๔): ๑๒๕.

๖ ๐.ง.อ.อ. (ไทย) ๒๓/๑๔๔/๒๘๙.

๗ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๐/๒๐๙

๘ สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดสิงห์บุรี, **รายงานสถานการณ์ทางสังคมจังหวัดสิงห์บุรี ประจำปี ๒๕๖๗**, (กลุ่มนโยบายและวิชาการ, ๒๕๖๗), หน้า ๓๖ - ๔๓.

๙ สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสิงห์บุรี, **รายงานคุณภาพชีวิตของประชาชนจังหวัดสิงห์บุรี ปี ๒๕๖๗**, (กรมการพัฒนาชุมชน, ๒๕๖๗), หน้า ๕๕.

วัตถุประสงค์

๑. เพื่อศึกษาความเป็นกัลยาณมิตรตามแนวพุทธศาสนา
๒. เพื่อศึกษาการเสริมสร้างกัลยาณมิตรของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี
๓. เพื่อเสนอการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทศ ๖ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) พร้อมทั้งมีการสังเกตพฤติกรรม (Non-participant Observation) เพื่อให้เข้าใจบริบทของนักเรียนในโรงเรียนมากขึ้น มีขั้นตอนวิธีการวิจัย ดังนี้

๑. การรวบรวมข้อมูล การเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ มีลำดับดังนี้

๑) เก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับหลักกัลยาณมิตรและหลักทศ ๖ จากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ตำรา หนังสือ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยคัดเลือกจากแหล่งที่มีความน่าเชื่อถือ และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๒) เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) คือ ครูในสถานศึกษา จำนวน ๕ คน ผู้ปกครองของนักเรียน จำนวน ๕ คน นักเรียนในสถานศึกษา จำนวน ๑๐ คน นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ๕ รูป/คน เพื่อศึกษากิจกรรมการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทศ ๖ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี

๓) เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์เชิงลึกผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Key Informant) คือ ครูในสถานศึกษา จำนวน ๕ คน ผู้ปกครองของนักเรียน จำนวน ๕ คน นักเรียนในสถานศึกษา จำนวน ๑๐ คน นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ๕ รูป/คน และด้วยการศึกษาข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ ตำรา หนังสือ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อเสนอแนวทางการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทศ ๖ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี

๒. การจัดหมวดหมู่ข้อมูล ประมวลข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสาร และการสัมภาษณ์เชิงลึก จัดหมวดหมู่ข้อมูลตามวัตถุประสงค์การวิจัย ๓ ด้าน คือ ด้านการเสริมสร้างความเป็นกัลยาณมิตรตามแนวพุทธศาสนา กิจกรรมการเสริมสร้างกัลยาณมิตรของนักเรียน และด้านแนวทางการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทศ ๖

๓. การวิเคราะห์ข้อมูล ใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) โดยอาศัยหลักพุทธศาสตร์เป็นกรอบแนวคิดในการตีความ เพื่อให้เห็นถึงแนวทางการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทศ ๖ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี โดยข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกและเอกสารที่เกี่ยวข้อง ถูกนำมาจัดหมวดหมู่ และเชื่อมโยงกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเพื่อสรุปเป็นประเด็นสำคัญที่ตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

๔. การสรุปผลและนำเสนอ การนำเสนอผลการวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ โดยสรุปเนื้อหาหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง รวมถึงกิจกรรมการเสริมสร้างกัลยาณมิตรและเสนอแนวทางกิจกรรมการเสริมสร้างกัลยาณมิตร พร้อมระบุข้อเสนอแนะที่สามารถนำไปใช้ในการปฏิบัติหรือศึกษาต่อยอดต่อไป

ผลการวิจัย

๑. จากการศึกษาการเสริมสร้างความเป็นกัลยาณมิตรตามแนวพุทธศาสนา พบว่า กัลยาณมิตรในพระพุทธศาสนามีความหมายและขอบเขตกว้างขวาง ไม่จำกัดเพียงเพื่อนที่ดีเท่านั้น แต่หมายถึงบุคคลที่มีคุณสมบัติครบถ้วนในการสั่งสอน แนะนำ ชี้แจง ชักจูง หรือเป็นตัวอย่างในการนำทางให้ผู้อื่นดำเนินชีวิตตามมรรคาแห่งการฝึกฝนอบรมอย่างถูกต้อง โดยกัลยาณมิตรสามารถแบ่งได้เป็นสองประเภท ได้แก่

- ๑) กัลยาณมิตรผู้มีคุณธรรมเสมอกัน หมายถึงเพื่อนที่มีศีล สมาธิ ปัญญาเท่าเทียมกับตน
- ๒) กัลยาณมิตรผู้มีคุณธรรมสูงกว่าตน หมายถึงบุคคลที่มีศีล สมาธิ ปัญญาสูงกว่า ควรเคารพ สักการะ และคบหาหรืออยู่ใกล้เพื่อ

กัลยาณมิตรสัมพันธ์กับหลักทศ ๖ โดยเฉพาะทิศเบื้องซ้ายหรือมิตรสหาย พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้ว่า กัลยาณมิตรควรประพฤติด้วยการแบ่งปันสิ่งของ พุดวาจาอ่อนหวาน ทำตนให้เป็นประโยชน์ วางตนอย่างมั่นคงในคุณธรรม และงดเว้นจากการหลอกลวง ขณะเดียวกัน ผู้เป็นมิตรควรตอบแทนด้วยการปกป้องและช่วยเหลือในยามเดือดร้อน รักษาทรัพย์สิน ไม่ทอดทิ้งเมื่อมีภัย และให้เกียรติทั้งมิตรและวงศ์ตระกูลของมิตร

การทำหน้าที่ของกัลยาณมิตร ซึ่งการกัลยาณมิตรที่ดีต้องมีคุณสมบัติที่เหมาะสมตามหลักของกัลยาณมิตรธรรม ๗ ประการ คือ ๑) น่ารัก ๒) น่าเคารพ ๓) น่าเจริญใจ ๔) รู้จักพูดให้ได้ผล รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไรอย่างไร ๕) อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษาซักถามคำแนะนำวิพากษ์วิจารณ์ ๖) สามารถแปลงเรื่องล้าลึกได้ ๗) ไม่ชักนำไปในทางเสื่อมเสีย

การศึกษาเรื่องทศ ๖ พบว่า หลักธรรมทศ ๖ ซึ่งปรากฏอยู่ในคัมภีร์ที่หมื่นกาย ปาฏิกวรรค สิงคาลกสูตร (เรื่องสิงคาลกมาณพ) เป็นหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่สอนให้มนุษย์รู้จักบทบาท หน้าที่ และความสัมพันธ์ที่พึงมีต่อบุคคลรอบข้างทั้ง ๖ ประเภท ได้แก่ บิดามารดา ครูอาจารย์ บุตรและภรรยา มิตรสหาย ลูกจ้าง/นายจ้าง และพระสงฆ์หรือสมณพราหมณ์ ซึ่งการปฏิบัติตามหลักทศ ๖ นอกจากจะทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่เกื้อกูลกันแล้ว ยังให้ประโยชน์ ๓ ประการ คือ (๑) ประโยชน์ที่เห็นได้ในชีวิตประจำวัน เช่น ความสัมพันธ์อันดี ความสงบเรียบร้อย (๒) ประโยชน์ในภพหน้า คือการไปเกิดในแดนที่ดี ไม่ตกไปสู่ภูมิชั่ว และ (๓) ประโยชน์อย่างสูงสุด คือการบรรลุนิพพาน อันเป็นสภาพจิตที่หลุดพ้น สงบ ปลอดโปร่งและไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลส

๒. ผลการศึกษาพบว่า กิจกรรมต่าง ๆ ที่โรงเรียนจัดขึ้นมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเพื่อน การสร้างความเข้าใจและการช่วยเหลือเกื้อกูล ตลอดจนพัฒนาทักษะทางสังคมของนักเรียน กิจกรรมเหล่านี้ไม่เพียงทำให้ผู้เรียนตระหนักถึงคุณค่าของการเป็นกัลยาณมิตร แต่ยังช่วยปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และได้อยู่ร่วมกันอย่างสันติในสังคมโรงเรียน

ผลการศึกษากิจกรรมการเข้าค่ายลูกเสือ-เนตรนารี พบว่า การเข้าค่ายมีบทบาทสำคัญต่อการเสริมสร้างความเป็นกัลยาณมิตรของนักเรียน เพราะเปิดโอกาสให้เรียนรู้การอยู่ร่วมกัน ฝึกระเบียบวินัย ความรับผิดชอบ การช่วยเหลือกัน และการทำงานเป็นทีม ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดี การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ และการเสียสละเพื่อส่วนรวม ทำให้นักเรียนมีความสามัคคี เข้าใจซึ่งกันและกัน และสามารถนำทักษะที่ได้ไปใช้ในชีวิตประจำวันอย่างมีคุณค่า

ผลการศึกษากิจกรรม “พี่ดูแลน้อง” พบว่า กิจกรรมนี้ช่วยเสริมสร้างความเป็นกัลยาณมิตรอย่างชัดเจน เพราะเปิดโอกาสให้นักเรียนรุ่นพี่ได้แสดงความเอื้ออาทร ดูแล และให้คำแนะนำแก่น้อง ทั้งด้านการเรียนและการใช้ชีวิต ขณะเดียวกันรุ่นน้องก็ได้รับความอบอุ่นใจและเกิดความไว้วางใจ ส่งผลให้เกิดสายสัมพันธ์ที่ดี ความสามัคคี และการเรียนรู้การอยู่ร่วมกันอย่างเกื้อกูล ซึ่งทำให้นักเรียนทั้งสองฝ่ายพัฒนาทักษะทางสังคม และสร้างบรรยากาศโรงเรียนที่เต็มไปด้วยมิตรภาพและความเอื้อเฟื้อ

ผลการศึกษาพบว่า โครงการเพื่อนช่วยเพื่อนมุ่งเสริมสร้างความเกื้อกูลระหว่างนักเรียนในระดับบุคคล ทั้งด้านการเรียน การดำเนินชีวิต และการปรับตัว ส่งผลให้เกิดความผูกพัน ความไว้วางใจ และการเสียสละเพื่อเพื่อน ขณะที่กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์เน้นการสร้างความร่วมมือและความสามัคคีในระดับกลุ่ม ผ่านการทำงานเป็นทีม การยอมรับความแตกต่าง และการแก้ปัญหาร่วมกัน กิจกรรมทั้งสองรูปแบบนี้ช่วยพัฒนาทักษะการสื่อสาร การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ และสร้างบรรยากาศที่เป็นมิตรในโรงเรียน ผลการศึกษาดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า เมื่อดำเนินกิจกรรมทั้งสองควบคู่กัน จะสามารถส่งเสริมความสัมพันธ์ของนักเรียนได้อย่างรอบด้าน ทั้งในมิติของความสัมพันธ์เชิงบุคคลและความสัมพันธ์เชิงกลุ่ม

ผลการศึกษาพบว่า กิจกรรมภายใต้โครงการโรงเรียนวิถีพุทธมีบทบาทสำคัญต่อการเสริมสร้างความเป็นกัลยาณมิตรและการปลูกฝังคุณธรรมจริยธรรมแก่นักเรียน กิจกรรมที่เน้นการสวดมนต์ ทำสมาธิ การฟังธรรม และการนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ช่วยให้นักเรียนเกิดความสงบทางใจ มีสติ และสามารถควบคุมอารมณ์ได้ดีขึ้น อีกทั้งยังส่งเสริมให้เกิดบรรยากาศแห่งความเมตตา ความเอื้อเฟื้อ และการเคารพซึ่งกันและกันในโรงเรียน ส่งผลให้ความสัมพันธ์ระหว่างนักเรียน ครู และบุคลากรทางการศึกษามีความแน่นแฟ้นมากยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาในมิติของหลักทศ ๖ จะเห็นได้ว่ากิจกรรมเหล่านี้สะท้อนความสัมพันธ์ในหลายด้าน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างศิษย์กับครู (ทิศเบื้องขวา) ที่เน้นการเคารพเชื่อฟัง การให้คำแนะนำสั่งสอนและการดูแลเอาใจใส่ ความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อน (ทิศเบื้องซ้าย) ที่เน้นความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล การช่วยเหลือเกื้อหนุน และการไม่ทอดทิ้งกัน รวมทั้งความสัมพันธ์ระหว่างบิดามารดากับบุตร (ทิศเบื้องหน้า) ที่สอดคล้องกับการปลูกฝังความกตัญญู ความรับผิดชอบ และความมีระเบียบวินัย ผลการศึกษาดังกล่าวจึงสะท้อนให้เห็นว่า โครงการโรงเรียนวิถีพุทธเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับหลักพระพุทธศาสนา และสามารถเสริมสร้างความเป็นกัลยาณมิตรในทุกมิติได้อย่างรอบด้าน

๓. แนวทางการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทศ ๖ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี มีดังนี้

๑) การให้การศึกษาความรู้เกี่ยวกับหลักพุทธธรรมคือกัลยาณมิตรแก่นักเรียน ผลการศึกษาพบว่า การให้การศึกษาความรู้เกี่ยวกับหลักพุทธธรรมเรื่องกัลยาณมิตรแก่นักเรียน มีส่วนสำคัญในการพัฒนาคุณลักษณะด้านและพฤติกรรมของผู้เรียนอย่างรอบด้าน นักเรียนที่ได้รับความรู้เกี่ยวกับหลักกัลยาณมิตรมีความเข้าใจถึงคุณค่าของการเลือกคบเพื่อนที่ดี การแสดงออกซึ่งความเอื้อเฟื้อเกื้อกูล การพูดจาสุภาพจริงใจ และการประพฤติปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น ส่งผลให้นักเรียนสามารถพัฒนาความสัมพันธ์เชิงบวกกับเพื่อน ครู และบุคคลรอบข้าง อีกทั้งยังตระหนักถึงบทบาทของตนเองในการเป็นกัลยาณมิตรที่ช่วยเหลือและเกื้อหนุนต่อสังคม

๒) การใช้บทบาทของครอบครัว ชุมชน และครู เป็นต้นแบบในการปลูกฝังลักษณะกัลยาณมิตร ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานที่มีอิทธิพลต่อการปลูกฝังคุณธรรม โดยผู้ปกครองที่แสดงความรัก

ความเอื้อเฟื้อ และการเสียสละเป็นแบบอย่างให้นักเรียนเรียนรู้ผ่านการเลียนแบบและซึมซับพฤติกรรม ชุมชนที่เข้มแข็งและมีวัฒนธรรมการเกื้อกูล เช่น กิจกรรมสาธารณประโยชน์และประเพณีท้องถิ่น ช่วยส่งเสริมให้นักเรียนมีน้ำใจ เคารพผู้อื่น และอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ขณะเดียวกัน ครูเป็นผู้มีอิทธิพลทั้งด้านวิชาการและคุณธรรม การที่ครูปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดี เอาใจใส่ และสร้างบรรยากาศแห่งความเข้าใจในห้องเรียน ช่วยให้นักเรียนซึมซับพฤติกรรมกัลยาณมิตร และพัฒนาความสัมพันธ์อันดีกับเพื่อนและบุคคลรอบข้าง

๓) การมีส่วนร่วมของครอบครัวและชุมชนในการปลูกฝังคุณลักษณะของกัลยาณมิตร ผลการศึกษาพบว่า ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่วางรากฐานด้านคุณธรรม ผ่านการอบรมสั่งสอนและการเป็นแบบอย่างในเรื่องความกตัญญู เมตตา และการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ทำให้นักเรียนสามารถนำไปปรับใช้กับเพื่อน ครู และบุคคลรอบข้างได้ ขณะที่ชุมชนเข้มแข็งและมีวัฒนธรรมการเกื้อกูล เช่น การทำกิจกรรมสาธารณประโยชน์หรือประเพณีทางศาสนา ช่วยปลูกฝังให้นักเรียนเรียนรู้การเสียสละ ความสามัคคี และความรับผิดชอบต่อสังคม การมีส่วนร่วมทั้งจากครอบครัวและชุมชนจึงเป็นกลไกสำคัญที่เกื้อหนุนกันในการสร้างคุณลักษณะของกัลยาณมิตรในระดับบุคคลและสังคม

๔) การจัดกิจกรรมสัมพันธ์ระหว่างนักเรียนควบคู่กับการนำหลักทศ ๖ มาใช้เป็นเครื่องมือในการพัฒนา ผลการศึกษาพบว่า ผู้เรียนมีความใกล้ชิดกันมากขึ้นผ่านการพูดคุย ทำงานร่วมกัน และการแก้ปัญหาร่วมกัน อันก่อให้เกิดความเข้าใจ ความไว้วางใจ และความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรในหมู่เพื่อน ขณะเดียวกันกิจกรรมดังกล่าวยังมีบทบาทในการปลูกฝังคุณลักษณะของกัลยาณมิตร เช่น ความเมตตา ความจริงใจ และการช่วยเหลือเกื้อกูล ซึ่งสอดคล้องกับหลักทศ ๖ ที่เน้นการพัฒนานักเรียนทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม และทักษะทางสังคมอย่างสมดุลทั้งในมิติของตนเอง ครอบครัว โรงเรียน และสังคม โดยการบูรณาการกิจกรรมสัมพันธ์เข้ากับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เช่นนี้ ยังเชื่อมโยงกับแนวคิดการเรียนรู้ทางสังคมที่เน้นการเรียนรู้ผ่านปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและบุคคลรอบข้าง นำไปสู่การสร้างสังคมการเรียนรู้ที่เข้มแข็งและยั่งยืน

อภิปรายผลการวิจัย

แนวทางการเสริมสร้างกัลยาณมิตรตามหลักทศ ๖ ของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในจังหวัดสิงห์บุรี พบว่า การให้ความรู้เรื่องหลักพุทธธรรมแก่นักเรียนช่วยสร้างความเข้าใจว่ากัลยาณมิตรคือผู้มีความรักใคร่เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และปรารถนาดีต่อกัน อีกทั้งยังทำหน้าที่ชี้แนะแนวทางและเป็นแบบอย่างตามหลักศีล สมาธิ และปัญญา โดยคุณธรรมที่สำคัญของกัลยาณมิตร ได้แก่ ความซื่อสัตย์ ความรู้ ความอดทน ความเอื้อเฟื้อ ความเพียร ความไม่ลำเอียง และความปรารถนาดีต่อผู้อื่น สอดคล้องกับงานวิจัยของ**พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์** เรื่อง มนุษย์สัมพันธ์ตามหลักกัลยาณมิตร ผลการศึกษาพบว่า กัลยาณมิตรหมายถึงเพื่อนที่เพียบพร้อมไปด้วยคุณธรรม มีความตั้งใจประพฤติปฏิบัติธรรม ทำหน้าที่ชาวพุทธที่ดี ประกอบด้วยกัลยาณมิตร ๗ ประการ คือ ๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ ๒) เป็นที่เคารพ ๓) เป็นที่ยกย่อง ๔) เป็นผู้กล่าวสอน ๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ ๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้ง และ ๗) ไม่ขัดนาในอนาฐานะ^{๑๐} ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของการสร้างและปลูกฝังความรู้เรื่องกัลยาณมิตรให้แก่ นักเรียนและเยาวชน

^{๑๐} พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์, “มนุษย์สัมพันธ์ตามหลักกัลยาณมิตร”, วารสารจิตวิทยาพุทธศาสตร์ ประยุคต์เพื่อสังคม (จพส), ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๑): ๑๐๙.

การใช้บทบาทของครอบครัว ชุมชน และครู เป็นต้นแบบในการปลูกฝังลักษณะกัลยาณมิตร พบว่า ครอบครัว ชุมชน และครู ต่างมีบทบาทสำคัญในการเป็นต้นแบบและกลไกการเรียนรู้ที่เอื้อต่อการปลูกฝังคุณธรรม ความเป็นกัลยาณมิตรแก่นักเรียน ครอบครัวถ่ายทอดแบบอย่างของความรักและความเอื้อเฟื้อ ชุมชนสร้างสภาพแวดล้อมที่เกื้อกูลและส่งเสริมการอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ส่วนครูเป็นผู้ชี้แนะและสร้างบรรยากาศแห่งความเข้าใจในห้องเรียน สอดคล้องงานวิจัยของพระครูสุนทรเชมภินันท์ และพระใบฎีกาทวี อาจิณโณ (ทับทิมสุข) เรื่องปัญหาการคบมิตรของเด็กและเยาวชนในสังคมไทย พุทธบูรณาการเข้ากับหลักธรรมในคัมภีร์มัจฉัตตปิณี พบว่า ในโครงสร้างระบบสังคมพื้นฐาน เด็กและเยาวชนจะเริ่มต้นการเรียนรู้สังคมตั้งแต่ระดับครอบครัว โดยมีพ่อแม่คอยให้คำแนะนำสั่งสอน นอกจากนี้สถาบันการศึกษา คือโรงเรียน ก็มีบทบาทในฐานะสถาบันที่สอง ที่เด็กและเยาวชนได้รู้จักโลกภายนอก รู้จักครู รู้จักเพื่อน^{๑๑} และสอดคล้องกับงานวิจัยของกฤษฎา สัจจันทรธอด เรื่องศึกษากัลยาณมิตรธรรม ๗ ในพระไตรปิฎกสำหรับครู ที่กล่าวว่า หากครูดีที่ปฏิบัติตามหลักกัลยาณมิตรธรรม ๗ ย่อมมีคุณอนันต์ต่อนักเรียน โดยเฉพาะในเรื่องของการฝึกอบรมด้านคุณธรรมจริยธรรม หน้าที่สำคัญประการหนึ่งของครูบาอาจารย์ นอกเหนือจากการให้ความรู้ทางวิชาการคือครูต้องดำรงตนให้เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ศิษย์อย่างเคร่งครัด เพื่อศิษย์จะได้มีความเชื่อถือศรัทธาและปฏิบัติตามด้วยความรัก^{๑๒}

ครอบครัวเป็นสถาบันแรกทีวางรากฐานด้านคุณธรรม ผ่านการอบรมสั่งสอนและการเป็นแบบอย่างด้านความกตัญญู เมตตา และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ขณะที่ชุมชนที่เข้มแข็งและมีวัฒนธรรมเกื้อกูล เช่น การทำกิจกรรมสาธารณประโยชน์หรือการทำบุญตามประเพณี ช่วยเสริมให้นักเรียนเรียนรู้ความเสียสละ ความสามัคคี และความรับผิดชอบต่อสังคม ครอบครัวและชุมชนจึงทำหน้าที่สนับสนุนกันอย่างเป็นระบบ ทั้งด้านการปลูกฝังคุณธรรมส่วนบุคคลและการขยายผลในมิติทางสังคม สอดคล้องสมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต กล่าวถึงทฤษฎีการเรียนรู้ทางปัญญาสังคมของแบนดูรา (Bandura) ที่เน้นว่าการเรียนรู้เกิดจากการสังเกตและการเลียนแบบแบบอย่างที่เหมาะสมในสิ่งแวดล้อมรอบตัว^{๑๓} ดังนั้น การปลูกฝังลักษณะกัลยาณมิตรที่มีประสิทธิภาพจึงต้องอาศัยทั้งครอบครัวและชุมชนในฐานะปัจจัยร่วมที่ส่งผลต่อการพัฒนานักเรียนให้เป็นบุคคลที่มีคุณธรรม จริยธรรม และสามารถเป็นกัลยาณมิตรที่แท้จริงในสังคมได้

กิจกรรมสัมพันธ์มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างความใกล้ชิด เนื่องจากเปิดโอกาสให้นักเรียนได้มีปฏิสัมพันธ์ พูดคุย ทำงานร่วมกัน และแก้ไขปัญหาเป็นทีม กิจกรรมเหล่านี้ไม่เพียงช่วยพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล แต่ยังปลูกฝังคุณลักษณะของกัลยาณมิตร เช่น ความเมตตา ความจริงใจ และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันอย่างต่อเนื่อง สอดคล้องกับวิภาพร มาพบสุข ที่กล่าวถึงแนวคิดทฤษฎีมนุษยสัมพันธ์ (Human Relations Theory) ที่เน้นว่า

^{๑๑} พระครูสุนทรเชมภินันท์ และพระใบฎีกาทวี อาจิณโณ (ทับทิมสุข), “ปัญหาการคบมิตรของเด็กและเยาวชนไทย พุทธบูรณาการเข้ากับหลักธรรมในคัมภีร์มัจฉัตตปิณี”, วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๑): ๒๖๘.

^{๑๒} กฤษฎา สัจจันทรธอด, “ศึกษากัลยาณมิตรธรรม ๗ ในพระไตรปิฎกสำหรับครู”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๕๒.

^{๑๓} สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิตและศศิลักษณ์ ขยันกิจ, การเรียนรู้ของเด็กปฐมวัย. ในประมวลสาระ ชุดวิชาหลักการและแนวคิดทางการปฐมวัยศึกษา, พิมพ์ ครั้งที่ ๒. (นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๖), หน้า ๘ - ๔๓.

ความสัมพันธ์ที่ดีเกิดจากการสร้างความเข้าใจระหว่างบุคคล กลุ่มคน หรือสังคม กลไกสำคัญในการเสริมสร้างพฤติกรรมทางสังคมที่เหมาะสม เมื่อมองในเชิงปฏิบัติ มนุษย์สัมพันธ์จึงเป็นเครื่องมือสำคัญในการพัฒนานักเรียนให้สามารถประพฤติตนเป็นกัลยาณมิตร^{๑๔} และส่งต่อคุณลักษณะดังกล่าวสู่เพื่อนและสังคมรอบข้างอย่างมีประสิทธิภาพ

จากการศึกษาพบว่า หลักทศ ๖ มีบทบาทสำคัญในการสร้างสมดุลด้านคุณธรรม จริยธรรม และทักษะทางสังคม โดยช่วยให้นักเรียนตระหนักถึงความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับบุคคลรอบข้าง ทั้งบิดามารดา ครูอาจารย์ เพื่อน และชุมชน การปฏิบัติตามหลักทศ ๖ จึงเป็นแนวทางที่ส่งเสริมให้นักเรียนมีความรับผิดชอบ เคารพผู้อื่น และรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนในฐานะสมาชิกของสังคม สอดคล้องกับงานวิจัยของ**พระครูสมุห์สุขเกษม สุขเขโม (โรจน์พงศ์เกษม) และคณะ** เรื่องวิเคราะห์ความสัมพันธ์ความเคารพกับทศ ๖ ในสังคมไทย ทศ ๖ ในสังคาลงสูตร คือ กล่าวถึงหน้าที่ที่มนุษย์ควรรู้ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องมีการรวมกลุ่มกันบุคคลจะอยู่คนเดียว ไม่ได้ เพราะฉะนั้นมนุษย์ควรมีหน้าที่ มนุษย์จะต้องมีครอบครัว เช่น พ่อ แม่ พี่ ป้า น้า อา ปู่ ย่า ตา ยาย เพื่อนและลูกน้อง ดังนั้นเมื่อบุคคลมีสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาแล้วทำให้ต้องดูแลปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่กล่าวมา จึงเปรียบเหมือนการดูแลทศ ๖ ที่อยู่รอบตัวเรา และถือว่าเป็นหน้าที่ของมนุษย์ทุกคน^{๑๕}

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. โรงเรียนควรให้ความสำคัญกับหลักธรรมเรื่อง “กัลยาณมิตร” โดยสอดแทรกเนื้อหาทั้งกระบวนการเรียนการสอนและกิจกรรมพัฒนาผู้เรียนอย่างเป็นระบบ ไม่จำกัดอยู่เพียงวิชาพระพุทธศาสนา แต่ควรเชื่อมโยงในทุกกลุ่มสาระและกิจกรรมเสริมหลักสูตร เช่น การใช้บทเรียนกรณีศึกษา การทำงานกลุ่มที่เน้นความร่วมมือและการเคารพความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

๒. โรงเรียนควรสร้างพื้นที่กิจกรรมที่เน้นการอยู่ร่วมกันด้วยคุณธรรม เช่น การฝึกจิตอาสา กิจกรรมการเรียนรู้แบบกลุ่มที่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และเวทีแลกเปลี่ยนประสบการณ์กับครูหรือต้นแบบ สิ่งเหล่านี้ช่วยให้นักเรียนพัฒนานิสัยการเป็นกัลยาณมิตร ทั้งด้านจิตใจ พฤติกรรม และความสัมพันธ์ทางสังคม

ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

๑. ครูควรเป็นต้นแบบของกัลยาณมิตร โดยแสดงออกผ่านคำพูด การกระทำ และทัศนคติที่ดี ให้นักเรียนได้เรียนรู้และซึมซับอย่างเป็นธรรมชาติ ครูควรสอดแทรกคุณธรรม การมีน้ำใจ การช่วยเหลือกัน และการเคารพผู้อื่นผ่านกิจกรรมในชั้นเรียน

๒. ผู้ปกครองมีบทบาทสำคัญในการปลูกฝังความเป็นกัลยาณมิตร โดยสร้างบรรยากาศครอบครัวที่อบอุ่น เมตตา และเกื้อกูลกัน ควรสอนให้ลูกคิดบวก รู้จักให้อภัย และเห็นอกเห็นใจผู้อื่น พร้อมทั้งส่งเสริมการเลือกคบเพื่อนที่มีคุณธรรมและชักชวนกันทำความดี

^{๑๔} วิภาพร มาพบสุข, **มนุษย์สัมพันธ์**, (กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓.

^{๑๕} พระครูสมุห์สุขเกษม สุขเขโม (โรจน์พงศ์เกษม) และคณะ, “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ความเคารพกับทศ ๖ ในสังคมไทย” **บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์**, ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๖๖): หน้า ๒๒.

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษาผลของวัฒนธรรมท้องถิ่นหรือบทบาทของชุมชนที่มีต่อการเสริมสร้างความเป็นกัลยาณมิตรของนักเรียน เพื่อให้ได้แนวทางที่เหมาะสมกับบริบทเฉพาะพื้นที่
๒. พัฒนาและทดลองใช้สื่อดิจิทัลหรือกิจกรรมออนไลน์ในการส่งเสริมความเป็นกัลยาณมิตร เพื่อให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของนักเรียนในยุคปัจจุบัน
๓. ศึกษานักเรียนจากหลายโรงเรียนหรือหลายระดับชั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมและสะท้อนมุมมองที่แตกต่างกันทั้งด้านเพศ วัย และสภาพแวดล้อมทางสังคม

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ:

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิการศึกษาเพื่อสันติภาพ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต, ๒๕๕๙), ๒๕๕๙.

วิภาพร มาพบสุข. มนุษย์สัมพันธ์. กรุงเทพมหานคร: ซีเอ็ดยูเคชั่น, ๒๕๔๓.

สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิตและศศิลักษณ์ ขยันกิจ. การเรียนรู้ของเด็กปฐมวัย. ในประมวลสาระ ชุดวิชาหลักการและแนวคิดทางการปฐมวัยศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๕๖.

(๒) วิทยานิพนธ์:

กฤษฎา สัจจันทร์ฮอด. “ศึกษาหลักกัลยาณมิตรธรรม ๗ ในพระไตรปิฎกสำหรับครู”. สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

(๓) บทความ:

ปัทมาภรณ์ สุขสมโส และปฐมพงษ์ พุ่มพุกษ์. “ผลกระทบของการใช้สื่อสังคมออนไลน์ต่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยมวัยรุ่นในพระนครศรีอยุธยา”. วิชาการอยุธยาศึกษา. ปีที่ ๑๓ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๔): ๑๒๕.

พระครูปลัดสัมพิพัฒนธรรมาจารย์. “มนุษย์สัมพันธ์ตามหลักกัลยาณมิตร”. วารสารจิตวิทยาพุทธศาสตร์ประยุกต์เพื่อสังคม (จพส). ปีที่ ๔ ฉบับที่ ๒ (กรกฎาคม - ธันวาคม ๒๕๖๑): ๑๐๙.

พระครูสมุทรสุขเกษม สุขโขม (โรจน์พงศ์เกษม) และคณะ. “วิเคราะห์ความสัมพันธ์ความเคารพกับทิศ ๖ ในสังคมไทย”. บัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ วิทยาลัยสงฆ์นครสวรรค์., ปีที่ ๑๑ ฉบับที่ ๒ (พฤษภาคม - สิงหาคม ๒๕๖๖): ๒๒.

พระครูสุนทรเขมาภินันท์. “ปัญหาการคบมิตรของเด็กและเยาวชนในสังคมไทย พุทธบูรณาการเข้ากับหลักธรรมในคัมภีร์มั่งคั่งทิปนี”. วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง. ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๑): ๒๖๘.

(๔) เอกสารที่ไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่และเอกสารอื่น ๆ:

สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดสิงห์บุรี. รายงานคุณภาพชีวิตของประชาชนจังหวัดสิงห์บุรี ปี ๒๕๖๗. กรมการพัฒนชุมชน, ๒๕๖๗. (อัดสำเนา).

สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์จังหวัดสิงห์บุรี. รายงานสถานการณ์ทางสังคมจังหวัดสิงห์บุรีประจำปี ๒๕๖๗. กลุ่มนโยบายและวิชาการ, ๒๕๖๗. (อัดสำเนา).

๒. ภาษาอังกฤษ

Secondary Sources

Articles:

Ruby Jiang, “Child Education Strategies based on Erikson’s Theory”, **Journal of Education and Educational Research**, Vol 4, No. 2, 2023.

